

Úvod

Novořečtina je indoevropský jazyk, který není členem žádné širší jazykové skupiny, jakou jsou např. jazyky slovanské, germánské nebo románské. Je přímým pokračováním staré řečtiny, jejímiž nejstaršími písemnými památkami jsou nápisy v mykénském dialektu starořečtiny, nalezené na hliněných tabulkách a napsané tzv. lineárním písmem B (1400 – 1200 př. Kr.). Starořecky byly napsány i nejstarší památky evropské literatury, eposy Ilias a Odyssea, přičítané slepému básníku Homérovi. V jejich verších nacházíme výrazy, které jsou dosud v řečtině živé: Τὸν ἀντρα τὸν πολύτροπο περ μου, θεά zní novořecký překlad prvního verše Odysseie: Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, přičemž slovo θεά nahrazuje slovo Μοῖσα jen z metrických důvodů.

Mezi starořeckými dialekty (dórština, aiolština, arkadokyperština, iónsko-attičtina) nabyla díky politické a kulturní převaze Atén po vítězstvích v řeckoperských válkách v 5. století př. Kr. převahu attičtina. Literární díla napsaná attičtinou, např. díla Thúkýdidova a Xenofóntova, se stala díly vzorovými, klasickými. V helénistickém období (3. st. př. Kr. – 1. st. př. Kr.), kdy po porážce Řeků Filipem Makedonským a po tažení jeho syna Alexandra Velikého se řecký svět rozšířil a došlo k jeho kulturnímu sjednocení, začaly dialekty ustupovat společnému interdialektu, tzv. *obecné mluvě* (κοινή διάλεκτος), jejímž základem se stal iónsko-attický dialekt. Nejvýznamnější památkou tohoto vývojového stupně řečtiny je Nový zákon. Různé dokumenty ze soukromého života, zachované na egyptských papyrech, ukazují, že v této době se postupně objevují již mnohé jevy, spojující koiné s novořečtinou: ztráta délky samohlásek, dynamický přízvuk nahradil melodický přízvuk, dochází k fonetickým změnám (zvl. tzv. *itacismu* – η, ει, οι, υ [i]), vzniku nových nominativů z původního akuzativu (stř. ὁ πατήρ – ak. τὸν πατέρα – nř. ο πατέρας), jsou tu četné zdobněliny (deminutiva), v syntaxi převaha souřadných vět (parataxe) nad podřadnými (hypotaxe) aj.

Od 1. století po Kr. se tomuto přirozenému vývoji začali bránit atticisté, gramatici, kteří se snažili v písemném projevu obnovit řečtinu klasického období. Položili tím základ tzv. řecké „dvojazyčnosti“, diglossie, jazyk vzdělanců a kultivovaný písemný projev se v některých morfologických (tvaroslovných) i syntaktických jevech odlišoval od obecné, mluvené řečtiny, která se dále přirozeně vyvíjela a bývá označována jako jazyk lidový. První literární památky v tomto jazyce pocházejí z 10. století (epos Digenis Akritas a okruh písní, vážící se k tomuto hrdinovi byzantské epiky).

V období turecké nadvlády (1453 – 1821) neexistovalo dlouho řecké školství, jazyk nebyl kultivován, do řecké slovní zásoby pronikala četná turecká slova (zvl. označení řemesel, jídel, kde se udržela dodnes). Jen na Krétě se až do obsazení ostrova Turky (1669) udrželo krétské nářečí jako literární jazyk.

Už od roku 1800 se objevovaly snahy ustavit jednotný společný jazyk i pro písemný projev na základě mluveného jazyka. Tyto snahy však narazily na odpor obhájců archaizujícího jazyka, kteří usilovali o očistu jazyka. Tehdy filolog Adamantios Korais (1748 – 1833) vytvořil tzv. očištěný jazyk – katharevusu, očištěnou nejen od turcismů (srv. snahu našich brusičů jazyka očistit češtinu od germanismů), ale přibližující se i v morfologii spíše ke staré řečtině. Zastáncem vstupu živého, „lidového“ jazyka – dimotiki do literatury byl filolog Jannis Psycharis (1854 – 1929). Spor mezi zastánci těchto táborů je označován jako jazyková otázka (γλωσσικό ζήτημα). Problém zasahoval oblast výchovy a vzdělání (otázka vyučovacího jazyka), kultury i politiky. Byl rozřešen až zákonem o všeobecném vzdělání z roku 1976, který schválil „novořečtinu“ (νεοελληνική γλώσσα) jako vyučovací jazyk všech stupňů vzdělání. Termín „novořecký jazyk“ tu byl poprvé nadřazen dvojici dimotiki – katharevusa. Zákon tak zdůraznil dvojí tradici, na jejímž základě se konstituovala dnešní spisovná novořečtina. Pasívní ovládnutí katharevusy má ovšem stále význam pro toho, kdo se chce seznámit i se staršími prozaickými díly novořecké literatury, která jsou psána touto jazykovou formou (poezie byla vždy převážně psána v dimotiki).

Řekli jsme, že řečtina nepatří k žádné širší jazykové skupině z hlediska genetické příbuznosti. Z typologického hlediska však má některé společné znaky s jinými balkánskými jazyky, s nimiž zaujímá společný geografický prostor, areál (albánština, bulharština, makedonština, rumunština, srbština). Pro vývoj těchto jazyků byl rozhodující tento společný areál, v němž jejich vývoj probíhal. Hovoříme o balkánském jazykovém svazu, charakteristické jevy, společné vždy několika z těchto jazyků, označujeme jako balkanismy. V novořečtině je to např. zánik infinitivu, analytické tvoření budoucího času pomocí částice θα (vzniklé ze slovesa θέλω ‘chci’) aj.

Z pravopisného hlediska bylo nejvýznamnější reformou zavedení tzv. monotického systému, tj. označení přízvučné slabiky jedním grafickým znakem (např. ά, ό, ώ) místo dřívějších dvou znaků (např. ᾶ) a zrušení tzv. přídechů (ᾰ, ᾱ) v roce 1982. Polytonický pravopisný systém neměl v nové řečtině už žádný význam pro výslovnost.

Na tomto místě bylo možno podat jen nejnutnější informaci o historickém vývoji řečtiny a o jejím postavení v rámci indoevropských jazyků. Podrobný výklad těchto otázek je předmětem historické mluvnice řečtiny a obecné lingvistiky. V dalším výkladu bude podán popis fonologie, morfologie a syntaxe současné novořečtiny a poskytnut materiál k procvičování vyložených jevů.

Zvuková stavba novořečtiny a její grafický záznam

Abeceda (αλφάβητο)

Novořecká abeceda má 24 znaků totožných s abecedou starořeckou, jež vznikla na základě abeced západosemitských (foinických). Protože se však výslovnost v řečtině v průběhu helénistického a římského období velmi změnila, zatímco pravopis byl konzervativně zachováván, neodráží dnešní pravopis výslovnost: soustava znaků (grafémů) neodpovídá soustavě hlásek (fonémů).

Tiskací písmo	Obvyklá výslovnost (fonetický přepis API*)	Novořecký název písmene
A α	[a]	άλφα ['alfa]
B β	[v]	βήτα ['vita]
Γ γ	[ɣ], [j]	γάμα ['ɣama]
Δ δ	[ð]	δέλτα ['delta]
E ε	[e]	έψιλον ['epsilon]
Z ζ	[z]	ζήτα ['zita]
H η	[i]	ήτα ['ita]
Θ θ	[θ]	θήτα ['theta]
I ι	[i], [j], [ç]	ιώτα ['jota]
K κ	[k], [c]	κάπα ['kapa]
Λ λ	[l]	λάμδα ['lamða]
M μ	[m]	μι [mi]
N ν	[n]	νι [ni]
Ξ ξ	[ks]	ξι [ksi]
O ο	[o]	όμικρον ['omikron]
Π π	[p]	πι [pi]
P ρ	[r]	ρο [ro]
Σ σ, ς	[s], [z]	σίγμα ['siɣma]
T τ	[t]	ταυ [taf]
Υ υ	[i]	ύψιλον ['ipsilon]
Φ φ	[f]	φι [fi]
X χ	[x], [ç]	χι [çi]
Ψ ψ	[ps]	ψι [psi]
Ω ω	[o]	ωμέγα [o'meɣa]

*Pojem fonetického přepisu API je vysvětlen na následující straně. Dílčí objasnění jednotlivých znaků API uvádíme spolu s následujícím výkladem o výslovnosti řeckých hlásek, stejně tak jako údaje o tom, ve kterých případech se uplatní různé typy výslovnosti téhož grafému.)